

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

Джерела та література:

1. Михутина І.В. Польсько-советська війна. 1919-1920. – М., 1994; Райский І.С. Польсько-советська війна 1919-1920 років і судба військовоплених, інтернованих і беженців. – М., 1999 та ін.; 2. Документи зовнішньої політики СРСР. Т.ІІІ. – М., 1959; Т.ІV. – М., 1960; Документи і матеріали по історії радянсько-польських відносин. Т.ІІІ. – М., 1965; Т.ІV. – М., 1966; 3. Польські військовопленні в РСФСР, БСРСР, УРСР (1919-1922 роки). Документи і матеріали / Складено І.І. Костюшко. – М., 2004. – 403 с. ; 4. Там само. – С.4; 5. Там само. – С.6; 6. Там само. – С.20; 7. Там само. – С.4; 8. Там само. – С.6; 9. Там само. – С.21-22; 10. Там само. – С.314; 11. Там само. – С.296-297; 12. Там само. – С.173; 13. Там само. – С.192; 14. Там само. – С.119; 15. Там само. – С.343-344; 16. Там само. – С.10; 17. Там само. – С.11; 18. Там само. – С.29; 19. Там само. – С.38; 20. Там само. – С.46; 21. Там само. – С.375; 22. Там само. – С.343; 23. Там само. – С.381.

Наталія Кузьмінець

Більшовицький наступ на римо-католицьку церкву в Україні у 1920-х рр.

Історія діяльності Римо-католицької церкви в Україні належить до тих питань, які не втрачають своєї актуальності. Можливість доступу до раніше закритих архівних джерел відкриває перед сучасними дослідниками нові аспекти діяльності цієї конфесії. Сьогодні з'являються дослідження, які поглиблюють наші знання про історію розвитку римо-католицизму в Україні, розкривають особливості державно-церковних відносин, характеризують міжконфесійні зв'язки, досліджують вплив етнічних чинників на розвиток конфесійного життя. Значна увага приділяється істориками питанню функціонування римо-католицької церкви у складних суспільно-політичних умовах 20-х рр. ХХ ст. Дослідивши загальні механізми взаємовідносин Католицької церкви та радянської держави, історики все більше почали акцентувати увагу на складних процесах переслідувань віруючих [1].

Утвердження радянської влади супроводжувалося безкомпромісним наступом на позиції релігії з метою її цілковитого витіснення із суспільного життя. Радянські і партійні органи займали щодо релігій ворожу позицію. Згідно з Конституцією СРСР 1924 р. служителі релігійних культів позбавлялися навіть права голосу. Римо-католицька церква не стала винятком. Для регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні створено цілий механізм антирелігійної пропаганди. У 1922 році при агітаційно-пропагандистському відділі при ЦК РКП (б) була створена антирелігійна комісія. Це був таємний орган, який у 1922-1929 роках визначав і координував всю антирелігійну політику радянського уряду. В Україні Всеукраїнська антирелігійна комісія почала діяти 4 липня 1922 року [2, с.120].

Приводом для атаки на церкву, в тому числі на католицьку, став голод 1921-1923 рр. В урядових колах розпочалась кампанія звинувачень духовенства, яке створило Всеросійський церковний комітет допомоги голодуючим, у підступності його намірів. У конфлікт з владою з приводу конфіскації церковних цінностей активно вступило керівництво католицької церкви.

Ще 3 січня 1922 року архієпископ Я. Цепляк направив духовенству циркуляр, у якому зобов'язав зберігати церковне майно і священні предмети культу у власності костелів. 24 лютого 1922 р. він направив у відділ Петроградської ради протест, у якому вказував, що вимоги влади про укладення договорів на користування костельним майном суперечать канонічному праву Католицької церкви [3, с. 420]. Відмовившись від підписання майнових угод, католики вже в березні 1922 р. опинилися перед загрозою закриття храмів. Зіткнувшись з принциповою позицією Я. Цепляка, Петроградгубвиконком звернувся з вказівками до Наркомату внутрішніх справ, щоб у взаєминах з Католицькою церквою уникати «будь-яких дипломатичних ускладнень з Польщею» [4, с. 20]. Змушена рахуватися з міжнародними обставинами, радянська влада у внутрішній політиці дотримувалася курсу на викорінення релігії й підризу основ церковного життя. 21 квітня завідділом «ліквідаційного» відділу Нарком'юсту П. Красіков дав розпорядження порушити кримінальну справу проти архієпископа Я. Цепляка. Роздратування П. Красікова викликало звернення Я. Цепляка до Президії ВЦВК від 22 червня 1922 року про недопустимість застосування до Католицької церкви Постанови про вилучення церковних цінностей.

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

Впродовж 1922 р. кримінальна справа на Я. Цепляка та інших католицьких священників поповнювалася новими матеріалами. Судові засідання тривали з 21 по 26 березня 1923 р. За типовими звинуваченнями у «контрреволюційній змові і організації опору радянській владі» постановою Ревтрибуналу архієпископ Я. Цепляк був засуджений до смертної кари. Але це викликало обурення в інших країнах. В результаті дипломатичного демаршу смертний вирок архієпископу Я. Цепляку було замінено 10-літнім ув'язненням [5, с. 510].

Процес над католицьким архієпископом мав продемонструвати силу нової влади. Тому переслідування духовенства мали переважно політичний характер. Невдовзі після закінчення процесу була оприлюднена нова Інструкція, яка під загрозою закриття вимагала від усіх релігійних громад пройти реєстрацію у тримісячний термін. Одночасно громади повинні були подати в органи влади списки своїх членів і підтвердити, що культові споруди знаходяться в їхньому тимчасовому користуванні [6]. Ієрархи Католицької церкви змушені були підкоритися. Відповідно до статистичних даних за період 1918-1923 рр. кількість католицьких віруючих скоротилася на 251 333 особи – з 515643 до 264310; водночас кількість священників зменшилась більш як наполовину – з 232 до 102 осіб [7, с. 84].

Запровадження реєстрації релігійних громад було зустрінuto римо-католицьким духовенством з великим занепокоєнням. Воно оцінило нововведення, як втручання влади в релігійне життя. Влада пригрозила передати костьоли православним громадам. Так, на початку 1923 року у Подільській губернії із 71 римо-католицького храму 66 передано в оренду релігійним громадам [8, арк. 144]. У разі відмови від укладення договорів в орендне користування, часто костели закривалися, а пастві заборонялися релігійні збори. Католицьке духовенство намагалось всіляко чинити опір цим вимогам, наполягаючи на тому, що храми – це власність католицької церкви, оскільки побудовані на кошти парафіян та благодійників з Європи. Договори оренди мали уніфікований характер. Згідно цього документу, члени громади отримували у безкоштовне користування костели з речами культового характеру, зобов'язувалися берегти та використовувати відповідно до його призначення, беручи на себе всю відповідальність за цілісність та збереження майна. Члени громад повинні були зі своїх коштів сплачувати поточні витрати на утримання храмів, вести інвентарний облік церковного майна та коштів, включно з благодійними пожертвами. Членами громади могли бути лише особи не молодше 18 років, які не входили до іншої громади і належали до даного культу [2, с. 121]. В храмах заборонялося проведення політичних зібрань, розповсюдження книг, брошур ворожих радянській владі, проведення богослужінь з метою дискредитації влади більшовиків, проголошення проповідей ворожих радянській владі тощо.

Виконуючи пастирські обов'язки, ксьондзи несподівано наштовхнулися на ще одну проблему у відносинах з новою владою. Згідно з радянським законодавством, церковні обряди вінчання, хрещення, поховання втратили юридичну силу і в очах держави набрали суто приватного характеру. Цю законодавчу норму скасовано лише 1927 року, проте протягом 5 років влада активно переслідувала духовенство.

Нова влада активно розробляла спеціальний план заходів для розриву з римо-католицькою церквою, що вимагало вербування ксьондзів, укорінення в католицьке середовище ідей про відмежування від Ватикану, створення в СРСР самостійної католицької церкви, розколоти костюл, внести розбрат між кліром і паствою. Так, радянській владі вдалося завербувати житомирського ксьондза Федуловича, що написав листа Папі римському, де визнавав роль католицького духовенства в антирадянській діяльності, яку нав'язує Польща. До звернення приєдналась маса віруючих. Саме ж духовенство негативно віднеслося до звернення Федуловича і намагалось скомпрометувати його в очах віруючих, який покінчив життя самогубством [9, с. 107]. Частина ксьондзів зреклася церковного сану і релігії. За даними НКВС УСРР станом на 1 травня 1927 року у республіці налічувалося 128 ксьондзів, з них – у Бердичівській окрузі – 9, Білоцерківській – 4, Вінницькій – 9, Дніпропетровській – 2, Зіновіївській – 1, Кам'янець-Подільській – 9, Київській – 7, Коростенській – 3, Криворізькій і Луганській по 1, Мелітопольській – 3, Миколаївській – 10, Могилівській – 7, Ніжинській – 1, Одеській – 19, Олександрівській – 1, Проскурівській – 14, Тульчинській – 5, Уманській – 2, Харківській – 1, Херсонській – 7, Шевченківській – 1, Шепетівській – 10. Взагалі не було римо-католицьких священників в Артемівському, Глухівському, Запорізькому, Конотопському, Кременчуцькому, Лубенському, Полтавському, Прилуцькому, Сумському і Чернігівському

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

кругах. В 1925-1926 роках під різним приводом здійснено серію арештів серед римо-католицького духовенства для того, щоб спонукати до таємної співпраці з ДПУ. В результаті завербовано 21 ксьондза [10, арк..2]. Єдиному на всю Сталінську округу ксьондзові було заборонено здійснювати релігійні обряди як чужоземцю. Католиків Лівобережжя обслуговували лише 3 душпастирі – з Ніжина, Луганська і Харкова. Помітно скоротилася кількість ксьондзів Житомирської та Кам'янець-Подільської дієцезій: якщо в 1926 р. їх тут нараховувалося 110, то вже через рік – тільки 81. Найменших втрат зазнало за вказаний період тільки німецьке католицьке духовенство півдня України [11, с. 320].

У 1928 р. арешти римо-католицьких священників тривали. За ґрати потрапили ксьондзи Ф. Будзинський (Мархлевський польський національний район), Б. Савицький (містечко Тиврів на Поділлі), А. Трачинський (містечко Мирополь на Волині), Ф. Троцький (с. Городок Проскурівської округи), Й. Фурх (Одеса). Хвилю репресій децю загальмував невдалий для радянського обвинувачення судовий розгляд справи прелата Т. Скальського, що відбувся у січні 1928 р. у Москві. Від смертного вироку апостольського адміністратора Житомирської діє цезії врятувала тверда позиція Посольства Польщі в СРСР в особі його керівника С. Патека, який вжив увесь дипломатичний хист, аби зняти з підсудного обвинувачення у шпигунстві на користь інших держав. Як наслідок – замість тривалого й гучного судового процесу відбулося лише коротке засідання за зачиненими дверима і у вкрай вузькому колі учасників. Вирок також був м'якший, ніж передбачалося – 10 років позбавлення волі за «антирадянську і контрреволюційну діяльність» [12].

Репресивний механізм виявив власне невдоволення і роздратування від тимчасової невдачі у серії антикатолицьких публікацій, що з'явилися у пресі в лютому-березні 1928 р. Як і в попередні роки, це були «голоси» католицьких громад та окремих священнослужителів, які каюлися у власних «гріхах» і таврували своїх колег. У подальшій боротьбі з римо-католицькою церквою відіграла опублікована газетою «Известия ЦИК» 31 січня 1929 року стаття державного обвинувача на процесі Т. Скальського р. Катаняна «Крест и маузер», спрямована проти католицького духовенства.

У 1929 р. було завдано вирішального удару держави щодо римо-католицької церкви. На шляху карально-репресивних органів було прибрано останні перешкоди. Тільки в Україні арештів зазнали того року понад 20 ксьондзів. Серед останніх опинилося і кілька німецьких католицьких патерів, що свідчить про скасування владою негласного табу на крайні заходи щодо представників духовенства даної національності. Переслідування не оминули й ієрархів римо-католицької церкви. Впродовж 1929 р. двічі заарештовували єпископа О. Фрізона та ксьондза К. Наскреньського та ін. Тим часом наслідки репресій давилися взнаки. Так, на всю Вінницьку округу з численною католицькою паствою у 1929 р. залишалось 7 ксьондзів, кожний з яких обслуговував по 2-3 парафії: Я. Левинський – Вінницю і район; В. Шиманський – Тиврів, Красне, Вороновицю; А. Скальський – Браїлів, Гнівань, Межирів; Й. Березовський – Пиків, Янів, Й. Сваричевський – Вахнівку, Іллінці, Липовець [13, с. 71].

Не всі ксьондзи погоджувалися безкінечно тягнути ярмо труднощів, що звалилися на них за радянської влади. Частина з них контрабандними шляхами подалася до сусідньої Польщі. І лише один – настоятель Озаринецького костюлу Могилів-Подільської округи М. Каровець вирішив емігрувати з УСРР легально і у грудні 1929 р. він виїхав за кордон.

Отже, політика радянської влади щодо римо-католицької церкви становила важливу і специфічну частину загальної системи державно-церковних відносин і мала відверто атеїстичний і антагоністичний характер. Метою цієї політики була повна ліквідація діяльності РКЦ в Україні. Для цієї мети застосовувалась розгалужена і багатофункціональна система антирелігійного державного апарату з великим набором засобів впливу на римо-католицьку церкву – від економічного, адміністративного і морально-психологічного тиску до переслідувань політичного характеру. Ставлення держави до РКЦ мало не тільки атеїстичну спрямованість, але й відверто антипольське забарвлення, що знайшло відображення у виборі тактики антикатолицької боротьби та методів впливу на клір і паству цієї церкви. Перехід до масових відвертих гонінь і ліквідації легальних форм життя цієї конфесії стався не відразу, а лише з утвердженням позицій більшовицького режиму всередині країни та обранням ним лінії конфронтації на міжнародній арені.

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

Джерела та література:

1. Рубльова Н.С. Невідома ділянка «антирелігійного фронту» боротьба владних структур УСРР проти Римо-католицької церкви, 1920-ті роки // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. - №1/2. – С. 228-240; Стронський Г. Приречена на мовчання. Римо-католицька церква в Україні в 20-30-і рр. // Людина і світ. – К., 1994. – №3/4. – С. 17-20; Рубльова Н.С. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917-1937 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. - №2/4. – С. 311-330; 2. Третьякова О.А. Становище римо-католицької церкви півдня УСРР в міжвоєнні роки // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. - 2013. - Вип. 3.35. - С. 117-122; 3. Історія релігій в Україні: у 10 т./редкол.: А. Колодний (голова). – К., 1996-1999. – Т.3. – 1999. –560 с. ; 4. Бистрицька Е.В. Політика радянської влади щодо римо-католицької церкви в 1920-1930-х рр. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: Історичне релігієзнавство. – Вип. 3. – Острог, 2010. С. 17-33; 5. Книга памяти. Мартиролог Католической церкви в СССР. – М., 2000. - 832 с.; 6. Известия ВЦИК. – 1923. – 27 апреля; 7. Дориа П. Документы Ватикана об отношениях между Святым престолом и Россией (1917-1919)// Россия и Ватикан в конце XIX – первой трети XX века. – М., 2003. – С. 46-95; 8. ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.1. – Спр. 2191. – Арк. 144-145; 9. Шитюк М.М. Римо-католицька церква в Україні в першій половині ХХ століття// Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Сер. : Історичні науки. - 2013. - Вип. 3/4. - С. 104-112; 10. ЦДАГО України. – Ф.5. – Оп.3. – Спр. 399. – Арк. 1-2; 11. Рубльова Н.С. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917-1937 рр.) // 3 архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 2000. - №2/4. – С. 311-330; 12. Вісті ВУЦВК. – 1928. – 19 січня. - №16; 25 січня. - №21; 27 січня. - №68; 13. Тітова Н. До проблеми «українців-католиків» на Поділлі у 1920-1930-х рр. // Історія України: маловідомі імена, події, факти. – 2008. – Вип. 35. – С. 66-86.

Николай Мезга

Исследования по истории польско-советской войны 1919–1920 гг. как инструмент идейно-политической борьбы между Польшей и Советским государством

Польско-советская война 1919–1920 гг. явилась событием, которое во многом предопределило развитие советско-польских отношений на весь межвоенный период. Вокруг него шли острые идейно-политические дискуссии. В них активно включалась историческая наука Советского государства и Польши, превращаясь в инструмент противостояния двух стран на международной арене. В интерпретации историками событий той войны оба государства искали аргументы в пользу проводившейся ими политики в отношении друг друга на протяжении 1920–1930-х гг.

Уже в условиях польско-советской войны участники конфликта считали очень важным найти аргументы, в том числе и исторические, оправдывающие проводимую ими политику в условиях возникновения названного конфликта. Каждая из противоборствующих сторон стремилась возложить вину за его возникновение на противоположную сторону. Советская историография отстаивала тезис об исключительно миролюбивой политике РСФСР по отношению к Польше в конце 1918 – начале 1919 г. К. Радек в этой связи указывал на то, что Москва сразу же после провозглашения независимости Польши предложила польскому правительству мирные переговоры [1, с. 2]. Ю. Мархлевский отмечал, что Советская Россия не желала войны и со своей стороны делала все возможное, чтобы сохранить дружеские отношения с Польшей [2, с. 5–6, 7]. Но при этом советские авторы не учитывали того, что мирные предложения советского правительства по сути преследовали в качестве главной цели выиграть во времени.

Советской политике, направленной на сохранение мира, противопоставлялась советскими историками агрессивной политике Польши. По мнению В.И. Пичеты Польша не отреагировала позитивно на дружественные шаги Москвы, поскольку польское правительство не могло смириться с существованием Советской Республики [3, с. 160]. В.П. Друнин указывал, что польское государство с момента своего восстановления в 1918 г. заняло враждебную позицию по отношению к Советскому государству, всячески стремилось обострить советско-польские отношения, вмешивалось во внутренние дела